

SUDÁR BALÁZS

Egy előkelő albán család megkapaszkodása és felemelkedése a magyar végvidéken: az Aranidok*

Amikor az oszmánok a 16. század közepső harmadában meghódították a középkori Magyar Királyság tekintélyes részét, a fő csapást mindig a birodalmi hadak mérték. Maga Szülejmán szultán (1520–1566) hétszer járt személyesen ezen a hadszíntéren (1521, 1526, 1529, 1532, 1541, 1543, 1566), a nagy hódításokra is elsősorban ekkor került sor. Az „aprómunkát”, a falvak adózásra kényszerítését, a magyar főurak állandó támadásainak a visszaverését azonban a helyi erőknél kellett elvégezniük. Ezek az erők pedig – mind a vezetőket, mind az elitet tekintve – javarészt a Balkán-félszigetről származtak, és így albánok is szép számmal akadtak közöttük. Tanulmányomban most egyetlen család, az Aranidok végvidéki történetét tekintem át.¹

A nagymúltú, elsősorban Albánia déli részén birtokos család a 15. században, az oszmán előre nyomulás idején megkötötte a maga alkuját a hódítókkal, és betagoledott a birodalom rendszerébe, azzal a feltétellel, hogy birtokaikat megtarthatják. Amikor azonban anatóliai szpáhikát kezdtek betelepíteni a környékre, a családfeje, Gjergj Araniti személyesen ment II. Murád szultánhoz (1421–1451) panaszt tenni. Mivel birtokait nem kapta vissza, a fegyveres ellenállás mellett döntött, és hamarosan több albán előkelő is csatlakozott hozzá. A két évig tartó háború (1431–1432) végül újabb kiegyezéssel zárult, de hamarosan ismét elmérgesedett a helyzet: az ellenállást immár Szkander bég (Kasztrióta György) szervezte, akinek felesége történetesen Gjergj leánya, Donica volt. Az oszmánok azonban lassan, de biztosan felülkerekedtek, és az Aranitik is választás elé kerültek: a család egyik ága Itáliába menekült,² a másik azonban áttért az iszlámra, és oszmán szolgálatba állt. Az oszmánoktól nem volt idegen, hogy a helyi elit behódoló tagjait a saját soraikba emeljék, így történt most is: egy bizonyos Mahmúd bin Aranid Himara (ma Himarë, Dél-Albániában) szandzsákbégje lett. Az apa neve utalhat egyszerűen a családra, de akár konkrét személyre is, ugyanis Gjergj harma-

* A tanulmány a K 108919. számú NKFI pályázat támogatásával készült. Köszönettel tartozom Hegyi Klárának, Sz. Simon Évának és Dávid Géának a tanulmány megírása során nyújtott segítségükért.

¹ A különös melléknevű, hódoltságai oszmán vezetőket először Dávid Géza hozta kapcsolatba a középkori albán arisztokrata családdal, megvetve ezzel a kérdés elemzésének alapjait. Dávid Géza: *Pasák és bégek uralma alatt*. Budapest, 2005. 307–308.

² Az itáliai ág történetét Franz Babinger dolgozta fel: Babinger, Franz: *Das Ende der Arianiten*. München, 1960.

dik fia (aki a második feleségétől született) például ezt a nevet viselte, azaz ő lehetett Mahmúd apja.³

A család betagozódását a rokonság is segíthette: a nevezetes Gjergj Araniti egyik leánya, Chiranna Nicholas Dukagjininek, egy másik régi, jelentős arisztokrata család fejének a felesége lett, két fiuk a szultáni udvarba került, és egyikük, Dukakinzáde Ahmed a ranglétrán magasra kapaszkodva idővel nagyvezír lett (1514. december – 1515. március).⁴ Rádásul I. Szelim szultán (1512–1520) testvérének, Ajsének és a kor jeles pasájának, Szinánnak a leányát is feleségül kapta, ezzel pedig a legfelső hatalmi elitbe került.⁵ Egyik fia, Jahja bég a 16. század első felének neves költője és befolyásos értelmiségye lett, 1553. évi száműzetéséig. (Élete utolsó harminc évét a magyar végvidéken, többek között Budán töltötte.)⁶ A másik fiú, Mehmed, katonai karriert futott be, 1544–1546 között egyiptomi pasa lett, és ő is egy szultánlányt kapott feleségül, Gevherimülukot.⁷ Gjergj másik lánya, Helena szintén egy Dukagjinhez ment feleségül, az ő fiai is iszlamizáltak, egyikük Iszkender néven szandzsákbég lett.⁸

Mahmúd bin Aranid közeli rokonai tehát az isztambuli vezető elit körébe tartoztak, ami nagy segítségére lehetett, mivel a helyi elit gyakran összetartott, igyekeztek családtagjaikat maguk mellé emelni.⁹ Mahmúd fia, Ali szintén a bégségig jutott, Kanina (ma Kaninë, Albánia),¹⁰ Ergiri és Berat környékén birtokolt falvakat (1506), éppen ott, ahol a még keresztény család birtokai is elterültek.¹¹ Nem meglepő, hogy 1522-ben a Kanina melletti Avlonja (Vlorë/Valona oszmán neve) szandzsákbéggé lett, amit azonban csak rövid ideig élvezhetett, mivel Rodosz ostrománál elesett.¹²

³ A muszlim ág korai történetére lásd: Aykaç, Mehmet: *Şeriyeye sicilleri ışığında 17. yüzyılda Arnavutluk / Elbasan'da sosyal, kültürel ve iktisadi yapı*. In: *Balkanlarda İslam medeniyeti uluslararası üçüncü sempozyum tebliğleri*, Bükreş, Romanya 1–5 Kasım 2006. İstanbul, 2006. 193.; Inalcik, Halil: *Arnavutlukta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İşyanının Menşei*. Fatih ve İstanbul, vol. 2. (1953) 164–165.; Pamuk, Bilgehan: *XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti – Arnavutluk İlişkileri*. Yeni Türkiye, no. 66. (2015) 661.; Pamuk, Bilgehan: *Güney Arnavutluk'ta osmanlı hakimiyeti*. Yeni Türkiye, no. 66. (2015) 647–658.; Rruga, Ilir: *Arnavutluk'ta Hristiyanlık ve İslamiyet'in Tarihçesi*. Konya, 2011. 17–35. (Kiadatlan doktori disszertáció, online elérés: <http://acikerisimarsiv.selcuk.edu.tr:8080/xmlui/handle/123456789/1592?locale-attribute=en>; letöltés: 2020. júl. 9.); Gegaj, Athanase: *L'Albanie et l'invasion turque au XVIe siècle*. Paris, 1937.

⁴ Özcan, Abdülkadir: *Dukakînzade Ahmed Paşa*. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 9. İstanbul, 1994. 550–551.

⁵ Uluçay, M. Çağatay: *Padişahların Kadınları Ve Kızları*. İstanbul, 2001. 25.

⁶ A budai pasához írt dicséző verse: Yahya Bey: *Divan. Tenkidli basım*. Haz. Mehmet Çavuşoğlu. İstanbul, 1977. 123–124.

⁷ Uluçay: *Padişahların Kadınları*, 26. II. Bajezid (1481–1512) leánya volt.

⁸ Az Araniti családfát lásd: Schmitt, Oliver Jens: *Skanderbeg. Der neue Alexander auf dem Balkan*. Regensburg, 2009. 131.

⁹ Kunt, Metin: *Ethnic-Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth-Century Ottoman Establishment*. *International Journal of Middle East Studies*, vol. 5. (1974) 233–239.; Fodor Pál: *Török és oszmán: az oszmán rabszolga-elit azonosságtudatáról*. In: uő: *A szultán és az aranyalma*. Budapest, 2001. 25–44.

¹⁰ A vár a valonai hercegség központja volt. Gjergj Araniti első felesége, Maria révén szerezte meg a Muzakáktól, egy másik előkelő családtól.

¹¹ Dávid, Géza: *Macaristan'da Yönetici Osmanlı Aileleri*. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, vol. 38. (2015) 22.

¹² Dávid: *Pasák és bégek*, 308.; Kemalpaşazâde: *Tevârih-i Al-i Osman*. 10. Defter. Haz.: Ş. Severcan. Ankara, 1996. 159.

Az Aranidok már a magyarországi hódítások legkorábbi szakaszában feltűntek a végvidéken: Aranid Mahmúd például 1546-ban a budai tartomány alajbégje, fontos katonai vezetője volt. Vele kapcsolatban a különböző iratokban gyakran szerepel az Aranid melléknév, de apja nevét nem jegyezték fel. Ez azonban szerencsére rajta van a pecsétjén – „a szegény Mahmúd, Ali Aranid fia”¹³ –, ez alapján pedig feltehető, hogy apja a fent említett, 1522-ben elhunyt szandzsákbéggel azonos. Rajta kívül a forrásokban feltűnik Hüszejn szpáhi, Mehmed Aranid fia, aki a Szécsény közelében lévő Karancskeszti falu birtokosa volt 1559-ben és 1562-ben,¹⁴ egy defterbejegyzésből pedig azt is megtudhatjuk róla, hogy Mahmúd bég *biráderzádéja*, vagyis testvérének a fia volt.¹⁵ Ezek szerint Mahmúdnak volt egy Mehmed nevű testvére is. Egy másik Aranid, akinek az apját szintén Mehmednek hívták, és aki a kelet-trákiai csirmeni szandzsákból érkezett a magyar végvidékre, 1558-ban kapott birtokkiutalást Szolnokon, éppen akkor, amikor ott Mahmúd volt a szandzsákbég.¹⁶ (Hüszejn és Ahmed talán testvérek lehettek.)

A magyarországi török hódoltság korai időszakában a végvidéki Aranidok a javadalombirtokosok közé tartoztak, ami a helyi muszlim társadalom kiemelt részébe helyezte őket, de még nem emelkedtek a felső vezetésbe. Mahmúdnak komoly birtokai voltak már 1546-ban is, a záimok között is a tehetősebbek közé tartozott a maga 41 500 akcsés évi jövedelmével, és Hüszejn sem a legcsekélyebb jövedelmű szpáhi volt 1559-ben (8500 akcse).¹⁷ Mindez jó alapnak számított, de az igazi lehetőség Mahmúd állásában rejtett: a budai javadalombirtokos katonaság vezetője, *míralaja* volt, ami 1546-ban különösen jelentős tisztségnek és bizalmi állásnak számított.

Mindez annyit jelent, hogy a család a hódoltság első évtizedeiben teret foglalt magának a magyar végvidéken. Kérdés, hogyan. A magyarországi oszmán végvidék kialakításában óriási szerepe volt a Jahjapasazádék famíliájának, 1526 és 1566 között a család számos tagja töltött be különféle vezető szerepeket a térségben.¹⁸ Mahmúd *míralaji* feladata komoly bizalmat sejtet, minthogy 1546-ban a törökök által megszállt terület még meglehetősen sérülékeny, katonai szempontból nehezen védhető helyzetben volt. A hódoltság kialakulásának ez tehát egy kritikus időszaka volt, egészen biztos, hogy a budai pasa nem bízta akárkire a javadalombirtokos csapatok vezetésének kényes és felelősségteljes feladatát. 1546-ban Jahjapasazáde Mehmed volt a budai pasa (1543–1548), az a személy, aki a középkori Magyar

¹³ Fekete Lajos: *Bevezetés a hódoltság török diplomatikájába*. Első füzet. Budapest, 1926. 22. (Fekete az Aranid nevet nem oldotta fel.) A levél eredetije a Hajdú-Bihar megyei levéltárban található: Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, XV-21-c-6.

¹⁴ Káldy-Nagy Gyula: *A budai szandzsák 1559. évi összeírása*. Budapest, 1977. 164.; Káldy-Nagy Gyula: *A budai szandzsák 1546–1590. évi összeírásai*. Budapest, 1985. 360.

¹⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul, Tapu tahrir defterleri (a továbbiakban: BOA TTd) 318, 123.

¹⁶ Dávid: *Pasák és bégek*, 308.; Österreichische Nationalbibliothek (a továbbiakban: ÖNB) Krafft 284, 594. felv. (1558. június = 965. saban 14-től)

¹⁷ Mahmúd mint míralaj szolgálati birtoka 1546-ban javarészt a budai, kisebb részben pedig a hatvani szandzsákban helyezkedett el: BOA TTd 1044, 18. Ezeket a birtokokat természetesen a későbbiekben elvesztette, a következő ismert összeírások idején, 1559-ben már nem voltak a kezében. Vö.: Káldy-Nagy: *A budai szandzsák 1546–1590*, 133., 162., 166., 190., 253., 320., 417., 718. Hüszejné volt Karancskeszti (1559: 5890 akcse, 1562: 6247 akcse) és Hevesiván (Jászivány, 2253 akcse), így összesen egy 8500 akcsés tímárral bírt. Káldy-Nagy: *A budai szandzsák 1546–1590*, 360–361.; Velićs Anatal – Kammerer Ernő: *Magyarországi török kincstári defterek*. 1. köt. 1543–1635. Budapest, 1886. 161.

¹⁸ Dávid: *Macaristan'da Yönetici*, 16–21.

Királyság bukását okozó mohácsi csata (1526) után a térség legfontosabb oszmán potentátjának számított. A Jahjapasazádék családi hatalmának megalapozója, Jahja pasa (?–1507) a 15. század második felében kúszott magasra a ranglétrán, több alkalommal töltötte be a ruméliai pasa tisztségét, és talán maga is albán származású volt.¹⁹ (Érdekes, hogy egy magyar történetíró – aki pedig török kérdésekben meglehetősen tájékozott volt – Mahmúdot Jahjaoglundak nevezte.²⁰)

Azt sajnos nem tudjuk, hogy Mahmúd milyen események részese volt ebben az időszakban, de rangjából adódóan komoly szerepet vihetett a hódoltság harcaiban. Előrelépési lehetőséget talán az 1552. év kínált számára, amely év felettébb fontos volt a hódoltság kiépítése szempontjából: a birodalmi seregek ekkor foglalták el Temesvárt és Szolnokot, megszerelve ezzel a keletre irányuló védelmi és igazgatási rendszer új bázisait. Az előbbi köré újabb tartomány szerveződött (a térségben Buda után a második), kiépítését Kászim pasa kapta feladatul.²¹ Ő nagy valószínűséggel szintén a Jahjapasazádék embere volt, és – ha nem is vér szerint, de – a klánhoz tartozhatott. Szolnokot viszont hamarosan Mahmúd kapta meg, talán ő volt a szandzsák első bégje.²² Nem elképzelhetetlen, hogy Kászim „vitte magával” a klán hűséges emberét: a szolnoki szandzsák ugyanis Temesvár szempontjából nagyon fontos volt. Egyrészt azért, mert egy újabb keleti „bástyát” jelentett, másrészt pedig azért, mert Budáról éppen Szolnokon keresztül vezetett az út Temesvárra, így a szolnoki rév, majd a nevezetes Tisza-híd kiemelt stratégiai jelentőséggel bírt. Ide fészkelődött be tehát az Aranid-dinasztia.

Mahmúd – esetleg kisebb megszakításokkal – Szolnokon maradt 1559 augusztusáig, amikor is egy engedély nélküli portya miatt elcsapták.²³ Innen rövid időre az északi határvidékre, Szécsénybe, majd Pécsre került, hogy 1561-től ismét Szolnokon legyen két évig.²⁴ Ezután fehérvári bég lett, és 1566-ban a helyi erővel együtt azt a feladatot kapta, hogy a szigetvári ostrom fedezése végett zavarja és kösse le a Győrnél gyülekező keresztény tábor. Mahmúdot azonban egy portya alkalmával Thúry György (vár)palotai kapitány katonái elfogták, később pedig Leonhard Harrach rabja lett.²⁵ Kiszabadításáról maga Szokollu Musztafa budai pasa (1566–1578) levelezett, ennek ellenére a megegyezés nehezen jött létre. A család fizetett volna, Bécsben azonban inkább fogolycserében gondolkodtak.²⁶ Nem tudjuk pontosan, hogy Mahmúd végül is hogyan szabadult, de kevéssel később, 1567-ben már

¹⁹ Dávid: *Macaristan'da Yönetici*, 16–17.

²⁰ *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/2. köt. (13–24. könyv) (1535–1573). Budapest, 2003. 321.

²¹ Kászim pályájára lásd: Dávid: *Pasák és bégek*, 321–346.

²² Egy 1553. július 8-án kelt levélben egy bihar megyei birtokos már a budai pasánál tett panaszt Mahmúdra, nyilván korábban nevezték ki szandzsákbégnek. *A budai pasák magyar nyelvű levelezése*. S. a. r.: Takáts Sándor – Eckhart Ferenc – Szekfű Gyula. Budapest, 1915. 1.

²³ Mahmúd élettörténetére, az Aranid név értelmezésére lásd: Dávid: *Pasák és bégek*, 307–308.; Tomkó Viktor: *Török közigazgatás Magyarországon: a szolnoki szandzsákbégek története*. I. Zou-nuk, 19. évf. (2004) 27.

²⁴ Dávid: *Pasák és bégek*, 306–307.

²⁵ Elfogásának részletes történetét lásd: *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*, 427–428.

²⁶ *A budai pasák magyar nyelvű levelezése*, 26–27. (1567. június 3.) A csereszemély Longer Farkas lett volna. Istvánffy szerint Mahmúd kiváltotta magát. *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*, 428.

szegedi bég lett, azután Szolnokot, Füleket, majd újra hosszabb időre a szolnoki szandzsákbégséget kapta.²⁷ 1583-ban még mindig *mírlivaként* említi a *dzsizdefter*, és az erdélyiek is így hivatkoznak rá.²⁸ (1591-ben viszont már egyértelműen elhunytként említik.²⁹) Nagyon hosszú pályafutást mondhatott tehát magáénak, hiszen valamikor a 16. század első két évtizede valamelyikében jöhetett a világra.

Ha „csupán” ismert tevékenységi idejét nézzük – 1546 és 1579 között –, akkor is három és fél évtizednyi aktív szolgálatot tudhatott maga mögött a hódoltság felső vezetésében: végigküzdötte a hódoltság kialakulásának időszakát, majd látta annak megszilárdulását. Ennek ellenére a szandzsákbégségnél feljebb sohasem tudott lépni. Egyértelműen kötődött a szolnoki szandzsákhöz: valószínűleg ez volt az első posztja, rendre ide tért vissza, és utolsó ismert állomáshelye is ez volt.

Mindeközben természetesen vagyongyűjtéssel is foglalkozott, mind a budai, mind a szolnoki szandzsákban számos ingatlant – szolgálati helyétől független birtokot – szerzett meg: Pest mellett számos – 23 darab – rétet, Isaszegen egy malmot, Gubacson egy rétet és egy romos templomot. A szolnoki szandzsákban volt három pusztája, egy malma, egy faluja és egy halfogóhelye.³⁰ Ráadásul jól láthatóan beépült a hódoltsági marhakereskedelembé is: a török uralom alatt lévő Alföldön nevelt marhákat nagy számban hajtották nyugatra, Itáliába és a Német-római Császárságba. Mahmúdnak volt egy nyugat felé dolgozó partnere és egy hódoltságon belüli felhajtója is.³¹

Mindezek fényében meglepő, hogy nem tudunk arról, hogy vallási alapítványt, *vakufot* hozott volna létre, ahogy számos pályatársa tette. Hogy mégis lehettek ilyen tervei, azt több kisebb jel sejteti. Isaszegi malma például egy ideig egy bizonyos Hüszejn baba kezében volt, akiben joggal sejthetünk egy hódoltsági *bektasi* dervisfőnököt.³² Megjegyzendő továbbá, hogy az 1591-es összeírás szerint létezett valamiféle *bektasi* intézmény Szolnokon, amit Memi baba neve félmjelzett,³³ és 1642-ben is feltűnt egy baba – Ahmed – a településen.³⁴ Nem elképzelhetetlen tehát, hogy Mahmúdnak *bektasi* kötődései voltak (mindjárt meglátjuk, fia is az egyébként ritka Bektas nevet viselte), ahogy a Jahjapasazádéknak is. Néhány hódoltsági családnál különös jelenségre figyelhetünk fel: bár létrehoztak alapítványokat, azok nem üzemeltettek dzsámikat és mecseteket, amelyek pedig általában az elsődleges haszonélvezők voltak.³⁵

²⁷ Szeged: 1567. november 7. – 1570. április 11., Szolnok: 1570. április 11. – 1571. június 18., Fülek: 1571. június 18. – 1573. november 9., Szolnok: 1573. november 9-től. BOA Maliye defteri, d 563, 50, 52, 55.

²⁸ ÖNB, Türkische Handschriften, Mxt. 605, 3v, 5r, 19v, 22r, 26v.; Veress Endre: *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánnyal (1581–1585)*. Budapest, 1948. 105–106.

²⁹ Ágoston Gábor: *A szolnoki szandzsák 1591–92. évi összeírása. I.* Zounuk, 3. évf. (1988) 242.; ÖNB, Türkische Handschriften, Mxt. 544, 2r.

³⁰ Györffy Lajos: *Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. (Az 1571-es szolnoki török defter fordítása.)* Budapest, 1956. 17., 19., 33.; Ágoston: *A szolnoki szandzsák*, 274., 276., 279., 294.; Ágoston Gábor: *A szolnoki szandzsák 1591–92. évi összeírása. II.* Zounuk, 4. évf. (1989) 213.

³¹ Belitzky János: *Adatok a hidépítő Mahmud bég életéhez.* Jász-kunság, 12. évf. (1966) 3. sz. 132–138.

³² Káldy-Nagy: *A budai szandzsák 1559.*, 99.; Dávid: *Pasák és bégek*, 307.

³³ Sudár, Balázs: *Bektasi monasteries in Ottoman Hungary (16th–17th centuries)*. Acta Orientalia, vol. 61. (2008) No. 1–2. 237–238.

³⁴ Fekete Lajos: *A hódoltság török levéltári forrásai nyomában.* Budapest, 1993, 325.

³⁵ Ilyen volt például Tirjáci Haszan pasa. Vö. Sudár Balázs: *Tirjáci Haszan pasa utolsó éve (1601–1613)*. Hadtörténelmi Közlemények, 123. évf. (2010) 4. sz. 797–798.

Más jele is van annak, hogy Mahmúd nem volt egyszerűen csak katona: komolyan érdeklődött a kultúra iránt. 1561-ben pécsi bégként elfogatott egy református prédikátort, Szegedi Kiss Istvánt, akit azután következő állomáshelyére, Pécsre is magával hurcolt. Szegedi Kiss kiszabadításán sokan fáradoztak, és egyik tanítványa meg is írta a történetét. Ebből derült ki, hogy Mahmúd háromszoros áron megvett egy latin nyelvű világtörténetet, és többször kinyilvánította, hogy a Korán magyarra fordítását is tervezte.³⁶ 1575-ben pedig éppen az ő hivatali idejében másolta le Szolnokon Ibrahim bin Ali Dzelalzáde Musztafa krónikáját, és díszítették azt számos miniatúrával.³⁷

Mahmúdnak ugyan voltak gyermekei, de annak nincs nyoma, hogy apjuk életében milyen tisztséget viseltek. (Az oszmán vezetők felnőtt korú gyermekei ugyanis mindig részesei voltak az udvartartásnak.) Talán túl fiatalok voltak még. Egyikük, Bektas első állás-helyét – egyébként Szolnokot – majd csak 1595 körül kapta meg. Ilyen esetekben a család vezetését valamelyik „familiáris” szokta átvenni. Őket vagy valamilyen fiktív rokoni szál – például fiúvá fogadás – kötötte a családhoz, vagy pedig beházasodtak. Ilyesmit sejtethetünk az Aranidok esetében is. A jól tájékozott történetíró, Istvánffy Miklós úgy tudta, hogy Mahmúdnak volt egy neveltje, Sehszüvár, akit fiatal korában öccsével, Baba Haszannal együtt kiváló bajvívónak tartottak.³⁸ Ő azután urával tartott annak további állomáshelyeire is. Első komoly sikerét például 1562-ben aratta, amikor ura helyetteseként sikerrel védelmezte Szécsény várát Balassi Jánossal szemben, miközben Mahmúd Szatmár alatt harcolt.³⁹ 1566-ban Fehérváron volt urával, annak balul sikerült portyájával egy időben ő is sikertelen akciót vezetett Komárom felé,⁴⁰ és 1570-ben is Mahmúd alajbége volt Szolnokon, egészen 1573-ig. Úgy tűnik, ekkortól indult saját pályafutása: 1573-tól 1579-ig hatvani és szécsényi bégként tevékenykedett,⁴¹ majd átvette ura helyét Szolnokon, ahol 1584 végéig irányította az ügyeket.⁴² A későbbiekben boszniai pasa, budai kajmakám, szigetvári bég, végül pedig, 1588-tól ismét boszniai pasa lett, és talán e poszton halt meg. Sehszüvár magyar származású renegát volt, a jelek szerint gyermekkorától Mahmúd nevelte, akit azután sokáig szolgált. Forrásaink elsősorban személyes vitézségét emelik ki, ugyanakkor parancsnokként többnyire balul végződő hadjáratokat vezetett. Istvánffy jellemzése szerint: „...sem nem igen okosnak, sem vitéznek tartatnék”.⁴³ Kegyetlen embernek mondták, akiért azonban katonái rajongtak. Úgy tűnik, ő maga nem alakított birtokközpontot (a klánokba beépült „familiárisoknál” ez nem ritkaság), és nem hozott létre alapítványt. Egyetlen fiát 1592-ben vágták le a magyar végváriak. Sehszüvárnak azonban sikerült feljebb lépnie a ranglétrán, mint Mahmúdnak: pasa lett,

³⁶ Belitzky: *Adatok*, 132–138.

³⁷ Fehér Géza: *A magyar történelem oszmán-török ábrázolásokban*. Budapest, 1982. 26.

³⁸ Sehszüvár bégről lásd: Ács Pál: *Sasvár bég históriája. Historia cladis Turcicae ad Nadudvar, 1580*. Hadtörténelmi Közlemények, 115. évf. (2002) 2. sz. 375–388.; Dávid: *Pasák és bégek*, 291–292.; Tomkó: *Török közigazgatás*, 29–34.

³⁹ *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*, 321. Tállyai Pál, Istvánffy fordítója a „képebeli” kifejezést használja, amely rendszerint a *kethüdák*at jelöli. Érdekes ugyanakkor, hogy a történetet 1562 áprilisára teszi, amikor Mahmúdéknak már Szolnokon kellene tartózkodniuk, ha ott volt Szatmárnál – ami teljesen logikus volna –, akkor a budai pasa kíséretében, szolnoki bégként vonult a vár alá. 1583-ban az erdélyiek Mahmúd „alumnusának” nevezik Sehszüvárt. Veress: *Báthory István*, 105–106.

⁴⁰ *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*, 428.

⁴¹ Tomkó: *Török közigazgatás*, 29–30.; *A budai pasák magyar nyelvű levelezése*, 190., 194.

⁴² Boszniai kinevezéséről lásd: Veress: *Báthory István*, 105–106.; *A budai pasák magyar nyelvű levelezése*, 326.

⁴³ *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája*, 321.

sőt a térség legrangosabb posztjára, a budai beglerbégségre is pályázott. Minden bizonnyal igyekezett támogatni egykori ura gyermekét is.

Bektas pályája Sehszüvár pályafutásának a végén kezdődött. Az oszmán történelem kutatása során általában nehéz feladat a családi kapcsolatok kibogozása, így van ez ebben az esetben is, ezért érdemes néhány szót szólni arról, hogy honnan is tudunk Mahmúd és Bektas rokonságáról. Egy török forrás azt állítja, hogy Aranid Mahmúdnak volt Bektas nevű fia, aki ráadásul szolnoki bég lett.⁴⁴ Istvánffy Miklós pedig elmeséli Bektas jellemzése kapcsán, hogy apja 1566-ban Győrnél fogságba esett, s mint feljebb láttuk, ez a személy Aranid Mahmúd volt.⁴⁵ Így tehát kettejük kapcsolata egyértelmű. Nem tudjuk, hogy Bektas mikor született, és azt sem, hogy milyen tisztségeket töltött be apja vagy éppen Sehszüvár bég mellett. Istvánffy szerint mindenesetre „Magyarországban, Szolnokba született, a nyelvet s a magyar dolgokat jól tudja vala”, Szamosközi viszont úgy tudta, hogy illír, tehát horvát vagy legalábbis nyugat-balkáni volt.⁴⁶

Elsőként szolnoki bégeként tűnik fel 1595-ben, valószínűleg ez volt az első állomáshelye.⁴⁷ 1596-ban jelen volt Eger ostrománál, ő tárgyalta a vár feladás során, és az új pasa megérkezéséig ő irányította a várat. Azután visszatért Szolnokra, de két évvel később megkapta az egri pasaságot. Eger bevétele az Aranid-család helyzetében komoly változást hozott. Míg korábban szandzsájkjuk a budai vilájethoz tartozott, és ott csak egy volt a sok igazgatási egység közül, az 1596-ban felállított új tartomány, az egri vilájet alá mindössze négy szandzsákot rendeltek (Eger, Hatvan, Szolnok, Szeged). S míg Mahmúdnak nem sikerült budai pasává emelkednie, Bektas jóval több eséllyel indult Egerért – s mint látjuk, nem is sikertelenül. Miután bekerült a pasák körébe, Bektas pályája folyamatosan ívelt felfelé: temesvári, majd újra egri beglerbég lett, s végül elérte a térségben elérhető legmagasabb posztot, a budai pasaságot is. (A budai pasák a gyakorlatban a környék többi pasája felett is diszponáltak.) Alig több mint tíz éves felső vezetői pályafutása a századforduló hosszú háborújának időszakára esett, és mindvégig a hódoltság keleti frontjával, elsősorban az Erdély-kérdés megoldásával volt elfoglalva. A Magyarországból kiszakított és közvetlenül az Oszmán Birodalomhoz csatolt területek ugyanis elsősorban nyugat és észak felé néztek: keleten a birodalom vazallusával, az Erdélyi Fejedelemséggel voltak határosak. Mivel innen nem vártak komolyabb támadást, a terület védelmi rendszere is jóval gyengébb volt. 1595-ben azonban Erdély kiszakadt az Oszmán Birodalom függéséből, és ezzel a teljes magyarországi hódítást összeomlással fenyegette. Az oszmán politika egyik legfontosabb feladata tehát az Erdély feletti uralom visszaszerzése volt. Ezt sokféle módon próbálták elérni, elsősorban az oszmánokhoz hű fejedelmek trónra juttatásával (lásd Székely Mózes). E kísérletekben Bektasnak mindig kiemelkedő szerepe volt, ahogy abban az esemény sorban is, amely végül meghozta az oszmánok számára

⁴⁴ Dávid: *Macaristan'da Yönetici*, 23.

⁴⁵ A leírásnál ugyan a Mehmed név szerepel, de ha visszalapozunk az 1566-os eseményekhez, ott már a helyes Mahmúd alakot találjuk. Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól írt históriája*, 427–428.

⁴⁶ Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*. I/3. S. a. r.: Benits Péter. Budapest, 2009. 389.; Szamosközy István: *Erdély története* (1598–1599, 1603). Budapest, 1977. 275.

⁴⁷ Életrajzához lásd: Gévay Antal: *A budai pasák*. Bécs, 1841. 23.; Topçular kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) *Efendi tarihi*. (Metin ve Tahlil) Haz.: Ziya Yilmazer. Ankara, 2003. 143., 153., 225., 227., 228.; Istvánffy Miklós *magyarok dolgairól írt históriája* I/3. 481., 483., 488–489.; Bethlen Farkas: *Erdély története*. V. köt. (IX–X. könyv) Báthory Zsigmond lemondásától Mihály vajda hatalomra kerüléséig (1598–1600). Budapest, 2010. 167–8., 185.; Blaskovics József: *Rimaszombat és vidéke a török hódoltság korában*. Pozsony, 1995. 91., 92.; *Török–Magyarkori állam-okmánytár*. I. köt. S. a. r.: Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest, 1868. 42–3.; Tomkó: *Török közigazgatás*, II. 17–21.

a sikert: 1604-ben Bocskai István vezetésével Habsburg-ellenes felkelés tört ki, amit a törökök fegyverrel is támogattak. Bocskai hatalma alá vonta Erdélyt, elismerte a Portától való függést, sőt magyar királlyá is koronázták, ha nem is a Szent Koronával. Igaz, ez utóbbi rövid életű sikernek bizonyult, mégis lehetőséghez juttatta a török erőket, hogy korábbi veszteségeiket enyhítsék, elvesztett pozícióikat visszaszerezzék. Bektas e folyamat egyik motorja volt, és remekül működött együtt a magyar végvidéket egyébként kiválóan ismerő főnökével, Lala Mehmed nagyvezírrrel (1604–1606). Minden bizonnyal fényes karrier állt előtte, de a háború legvégén a tehetséges parancsnok csekély kísérettel belefutott egy hajdúcsapat csapdájába, és a küzdelemben életét veszítette. Utódairól egyelőre nem tudunk.

Bektasnak mindenesetre sikerült az, ami az apjának nem: felverekedte magát a hódoltság legfőbb vezetői közé, sőt még a budai pasaságot is megszerezte. Ugyanez tükröződött a családi politikáján is. Míg Mahmúd egyértelműen megvetette Szolnokon, Bektas a család helyi hatalmának hosszú távú alapját is megvetette, azaz alapítványt (*vakuf*) hozott létre a városban. Az Oszmán Birodalomban az alapítványok speciális szerepkörrel bírtak, nem csupán vallási értelemben vett kegyes cselekedetnek számítottak, hanem egyfelől hosszú távra biztosították az alapító család anyagi hátterét, hiszen az alapítványi vagyont többnyire a leszármazottak kezelték, másfelől afféle nagyvállalként a térség gazdasági életében is komoly szerepet töltöttek be. Mindezekon túl biztosították a hétköznapi, polgári élet kereteit is, amivel az állam keveset törődött. A hódoltsági alapítványi iratok többnyire elvesztek, az Aranidok *vakufjáról* sem tudunk sokat. Annyi bizonyos, hogy a polgárváros közepén állt a Bektas által építtetett dzsámi, amely – ha hihetünk az ábrázolásoknak, akkor – az előkelőbbek közé tartozott, és kupolával is rendelkezett.⁴⁸ (A hajdani magyar területeken félszáznál aligha lehetett több ilyen épület.) Mindemellett egy fürdő is állt a közelében, és minden bizonnyal legalább alapfokú iskola kapcsolódott hozzá. Nem volna meglepő, ha a helyi bektasikat is a család támogatta volna. Szolnok nem tartozott az északnyugati végvidék jelentős muszlim városai közé, inkább szerénynek volt mondható.⁴⁹ Abba a csoportba sorolható, ahol egyetlen jelentős család határozta meg a település arculatát: itt ezek az Aranidok voltak. Nem tudjuk, hogy Bektasnak voltak-e leszármazottai, alapítványa azonban fennmaradt, és a hódoltság végéig szolgálta a helyi közösséget.

Összességében megállapíthatjuk, hogy egy albán nemesi család – minden bizonnyal korábbi irányítási-vezetési tapasztalatai birtokában – új területen, a hajdani Magyarországon is megvetette a lábát a 16. század közepén, és fokozatosan itt is a helyi elitbe küzdötte fel magát, újra felépítette az Albániában elveszített családi presztízt.

⁴⁸ A dzsámi épületére és történetére lásd: Kertész Róbert – Sudár Balázs – Bana Zsolt – Kómár Mihály: *Egy elfeledett muszlim imahely: a szolnoki Szulejmán szultán-dzsámi*. Műemlékvédelem, 56. évf. (2012) 3. sz. 110–125.

⁴⁹ Sudár Balázs: *Szolnok Evlia cselebi leírásában*. Keletkutatás, 2017. tavasz, 111–124.

BALÁZS SUDÁR***The Rise of an Aristocratic Albanian Family on the Hungarian Frontier: the Aranids***

During its expansion, the Ottoman Empire conquered countries and peoples one after another. Their elites had different reactions to the conquest: they either fled or made their compromises, finding a place for themselves in this empire “above nations”. This was true to the Aranits of Albania as well: after several failed rebellions one half of the family fled to Italy, while the other half became Muslims and took on leadership positions in Albania as Aranids. One branch of the family tried to find their fortune on the Hungarian frontier and managed to rebuild their position of power with great success. A prominent member of the family, Mahmud settled in Szolnok, and the city remained the headquarters of the family. While he “only” reached the position of sanjak bey, his protégé, Sehsuvar, who was a member of the clan but was of Hungarian origin, succeeded in becoming a pasha; and his son, Bektas acquired the most important position of the region, the title of Beylerbey of Buda. This is an especially remarkable feat considering that it happened during the final years of the long war at the turn of the 16th and 17th centuries, when the Ottomans managed to improve their previously quite unfavourable results. However, Bektas was slain during a raid, and to our knowledge this spelled the end of the family’s sharply ascending career in Ottoman Hungary.